

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ ЛИКВИДЛИГИ ВА КОРХОНА ТЎЛОВ ЛАЁҚАТИ ТАҲЛИЛИГА МЕТОДИК ЁНДАШУВ

и.ф.н доцент Рахимов Матназар Юсупович

Тошкент молия институти,

Тошкент, Ўзбекистон

METHODICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF THE LIQUIDITY OF THE BALANCE SHEET AND SOLVENCY OF THE ENTERPRISE

Doctor of Philosophy, Associate professor Raximov Matnazar Yusupovich

Tashkent Institute of Finance

Tashkent, Uzbekistan

JEL Classification: M1, M4, M49

Аннотация. Мазкур мақолада бухгалтерия баланси ликвидлиги ва тўлов лаёқати, уларни таҳлил этишининг методологик асослари ва муҳим муаммолари ёритилган. Молиявий ҳолатга баҳо беришининг активлар, капитал ва мажбуриятларга боғланган қисқа ва узоқ даврийликда тўловга қобиллигини таъминлашининг, молиявий барқарорликка эришининг муҳим шартлари тадқиқ этилган.

Abstract: This article describes the liquidity and solvency of the balance sheet, the methodological basis for their analysis and important issues. Important conditions for achieving financial stability, ensuring short-term and long-term solvency of assessing the financial condition associated with assets, capital and liabilities are studied.

Калим сўзлар: ликвидлик, ликвид активлар, мутлақ ликвидлик кўрсаткичлари, нисбий ликвидлик кўрсаткичлари.

Keywords: liquidity, liquid assets, absolute liquidity ratios, relative liquidity ratios, current liquidity, prospective liquidity.

Кириш. Корхоналар молиявий ҳолатини баҳолашда энг мураккаб жараёнлардан биттаси бу тўловга лаёқати ва ликвидликни таҳлил этиш масаласидир. Мулкий ва молиявий ҳолатни, фаолият натижавийлиги ва пул оқимларини баҳолашнинг муҳим ахборот манабаси бўлган молиявий ҳисобот бўлиб ўтган жараёнларни натижасининг эмас балки уларнинг келажақдаги кутилишларини ҳам башоратлаш имконини ҳамда шу асосда оптимал, самарали бошқарув қарорларини қабул қилишнинг муҳим дастаги бўлган таҳлилни ҳам назарий, методологик, ҳуқуқий асосларига замонавий ёндашувларни белгилашни талаб этмоқда.

Ликвидлик ва тўлов лаёқати-мураккаб категория, молиявий имконият, таҳлилий амалиёт, истиқболли бошқарувнинг муҳим элементи сифатида қаралади.

Ликвидлик ва тўловга қобилиятлилиқ ҳақидаги ахборот хўжалиқ юритувчи субъектнинг молиявий мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олишини аниқлаш учун зарурдир.

«Ликвидлик» тушунчаси моддий бойликлар ва бошқа активларни тез пулга айланиш қобилиятини англатади. Маблағлар ҳисобига тўлов мажбуриятларини тўлиқ ва ўз вақтида бажара олиши қобилияти эса тўлов қобилиятини билдиради.

Демак, ликвидлик тўлов қобилиятининг зурурий ва мажбурий шартидир.

Тўлов қобилияти-молиявий мажбуриятларни ўз вақтида тўлаш учун пул маблағлари мавжудлигини англатади.

Ликвидлик-деганда хўжалиқ юритувчи субъект нозорат қилиб турадиган иқтисодий ресурслар(активлар)нинг ҳаракатчанлиги, муддатли молиявий мажбуриятларни яқин келажақда қоплаш юзасидан маблағларнинг мавжудлиги характерланади.

Активларнинг ликвидлик даражаси нафақат мажбуриятларнинг қопланишини, пул оқимини соф кирими ва чиқимини балки келгусида кутиладиган ҳолатларга ҳам баҳо бериш имконини беради.

Ликвидликни одатда активлар, баланс, корхона, банк, пул, бозор, қимматли қағозлар, мулкка нисбатан муҳим кўрсаткичлари таркибланади. Ликвидлилик-қиска даврийликда, тўлов лаёқати эса узоқ даврийликда баҳоланадиган муҳим кўрсаткич ҳисобланади.

Материал ва метод. Замонавий адабиётларда бир нечта тегишли ликвидлик таърифлари қўлланилади - бу

активларнинг ликвидлиги, баланс ликвидлиги ва корхонанинг ликвидлиги [5].

Активлар ликвидлиги-бу активларнинг нақд пулга айланиш қобилиятини характерлайди. Активларнинг ликвидлиги ташкилот раҳбарлари мулкни ва уни молиялаштириш манбаларини шакллантириш ва бошқариш самарадорлигини кўрсатади [6].

Корхона ликвидлиги-бу корхонанинг барча турдаги тўловлар бўйича мажбуриятларни ўз вақтида бажариш қобилиятидир. Корхонанинг ликвидлик кўрсаткичи унинг молиявий барқарорлигини, ишбилармонлик обрўсини ва инвестицион фаоллигини баҳолашда муҳим рол ўйнайди [7]. Баланс ликвидлиги-жорий активларнинг узоқ муддатли манбалар билан таъминланиш даражасини ифода этади. Баланснинг ликвидлиги активларнинг ликвидлигидан фарқ қилади. Баланс ликвидлиги активларни нақд пулга айлантириш учун зарур бўлган вақтнинг ифодаси сифатида қаралади [8].

Ликвидлик - тўлов қобилиятининг мажбурий ва зурурий шартидир. Тўлов қобилияти кўрсаткичи тўғридан-тўғри ликвидлик даражасига боғлиқ. Тўлов қобилияти - корхонанинг молиявий мажбуриятларини тўлиқ ҳажмда ва ўз вақтида бажариш қобилиятидир ёки бўш пул маблағларининг мавжудлигини акс эттирувчи кўрсаткич ҳисобланади [9]. Тўлов қобилияти, биринчи навбатда, корхона активларининг ликвидлиги, молиявий натижаларнинг барқарор ва ижобий даражаси, пул маблағларини эркин бошқариш ва бошқалар асосида таъминланадиган жиҳатдир [10]. Ликвидлик ва тўлов қобилияти

тушунчаларининг таърифларига асосланиб улар бир хил тушунчалар эмас деган хулосага келиш мумкин [11]. Тўлов қобилияти ва ликвидлик тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Ликвидлик ва тўлов қобилияти кўрсаткичлари ёрдамида корxonанинг молиявий ҳолатини қисқа муддатли истиқболда баҳолаш мумкин [12]. Ликвидлик ва тўлов қобилиятини таҳлил қилишнинг асосий мақсади корxonанинг молиявий фаолиятидаги камчиликларни ўз вақтида топиш ва бартараф этишдан иборат [13].

Балансининг ликвидлиги - хўжалик юритувчи субъектнинг активларни нақд пулга айлантириш ва тўлов мажбуриятларини тўлаш қобилияти, аниқроғи, бу корxonанинг қарз мажбуриятларини унинг активлари билан қоплаш даражасини характерлайди.

Тўлов қобилиятини таҳлил қилиш нафақат корxonанинг молиявий фаолиятини баҳолаш ва прогноз қилиш учун, балки ташқи инвесторлар учун ҳам зарурдир.

Балансининг ликвидлиги ва корxonанинг тўлов қобилияти унинг жорий молиявий ҳолатининг ўзига хос хусусияти жиҳати сифатида қаралади. Бошқача қилиб айтганда, ликвидлик - тўлов қобилиятини сақлаб қолиш усулидир. Тўлов қобилиятини баҳолашда асосий мезон эса мажбуриятларнинг қопланишидир. Мажбуриятларнинг узок ва жорий қисмга бўлиниши эса узок муддатли ва жорий тўлов қобилиятини аниқлашни талаб этади [14].

Тўлов қобилияти иқтисодий фаолиятнинг энг муҳим белгисидир. Агар ташкилот молиявий барқарор ва тўлов қобилиятига эга бўлса, у инвестицияларни жалб қилиш, кредитлар

олиш, мол етказиб берувчиларни танлашда бошқа корxonаларга нисбатан устунликка эга бўлади. Корxonанинг барқарорлиги қанчалик юқори бўлса, у бозор конъюнктурасидаги кутилмаган ўзгаришлардан мустақил бўлади ва банкротлик хавфи шунчалик кам бўлади.

Тўлов қобилияти, шунингдек, ликвидлик молиявий барқарорликнинг ташқи кўриниши бўлиб, унинг моҳияти айланма активларни узок муддатли шаклланиш манбалари билан таъминлашдан иборат [15]. Мақолани шакллантиришда молиявий таҳлилнинг муҳим усуллари: горизонтал, вертикал, омилли таҳлил, коэффициентлар таҳлили усуллари кенг фойдаланилди. Таҳлилий жадваллар, ҳисоб-китоблар хизмат кўрсатишнинг муҳим бўғини бўлган Ўзбекистон Темир йўллари акциядорлик жамиятининг молиявий ҳисобот маълумотлари асосида тузиб чиқилди.

Натижалар. Бухгалтерия баланси ликвидлиги бўйича иккита муҳим кўрсаткич баҳоланади.

1. Соф айланма активлар

2. Жорий ликвидлик коэффициенти

Соф айланма активлар суммаси куйидаги формула асосида топилади:

$$K_{\text{са}} = \text{Жорий активлар} - \text{Қисқа муддатли мажбуриятлар} \quad (1)$$

Жорий ликвидлик коэффициенти ушбу кўрсаткичларнинг нисбий ифодасида билан аниқланади.

$$K_{\text{жл}} = \frac{\text{Жорий активлар}}{\text{Қисқа муддатли мажбуриятлар}} \quad (2)$$

Ликвидлик ва тўлов қобилиятини таҳлил қилишда ягона ёндашув мавжуд эмас. Шунингдек, биронта норматив хужжатда ушбу кўрсаткични аниқлаш тартиби ва уни молиявий ҳисобот шакллари ҳамда уларнинг сатрлари

бўйича расмий коидалари белгиланмаган.

Таҳлил этишда ликвидлик ва тўлов лаёқатини куйидаги қаторлар бўйича ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- активлар ва баланс ликвидлигини таҳлил қилиш;
- ликвидликни коэффициентларда баҳолаш;

- ликвидликни омилли таҳлил қилиш;
- корхона тўлов қобилиятини таҳлил қилиш;

- тўлов қобилиятини омилли ва истиқболли таҳлил қилиш

Активлар ва баланс ликвидлигини таҳлил қилишда маблағлар ва уларнинг ташкил топиш манбаалари куйидаги таркибий гуруҳларга ажратилади.

1-жадвал

Баланс ликвидлигига бўйича актив ва пассивнинг таркибланиши[12]

Актив	Пассив
(A1) Доимий ҳаракатдаги активлар	(П1) Тўлов муддати келган мажбуриятлар
(A2) Тез пулга айланадиган активлар	(П2) Қисқа муддатли мажбуриятлар
(A3) Секин пулга айланадиган активлар	(П3) Узоқ муддатли мажбуриятлар
(A4) Қийин пулга айланадиган активлар	(П4) Доимий пассивлар

Доимий ҳаракатдаги активлар(A1) каторида баланс моддалари бўйича куйидаги сатрлар жамлаб олинади:

$$A1 = 320 \text{ сатр} + 370 \text{ сатр} + 380 \text{ сатр}.$$

Тез пулга айланадиган активлар(A2) каторида дебиторлик мажбуриятлари аск эттирилади:

$$A2 = 210 \text{ сатр}.$$

Секин пулга айланадиган активлар(A3) таркибига товар моддий захирлар, келгуси давр харажатлари, кечиктирилган харажат моддалари киритилади:

$$A3 = 140 \text{ сатр} + 190 \text{ сатр} + 200 \text{ сатр}.$$

Қийин пулга айланадиган активлар(A4) таркибига узоқ муддатли активлар киритилади:

$$A4 = 130 \text{ сатр}.$$

Капитал ва мажбуриятлар таркибига кирувчи баланс моддалари куйидаги қаторлар бўйича таркибланади:

Тўлов муддати келган мажбуриятлар(П1);

$$П1 = 601 \text{ сатр}$$

Қисқа муддатли мажбуриятлар(П2)

таркибига қисқа муддатли кредитлар, қарзлар ҳамда узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми киритилади:

$$П2 = 730 \text{ сатр} + 740 \text{ сатр} + 750 \text{ сатр}$$

Узоқ муддатли мажбуриятлар(П3) таркибига узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар киритилади:

$$П3 = 490 \text{ сатр}$$

Доимий пассивлар(П4) таркибига ўз маблағлари манбаси киритилади:

$$П4 = 480 \text{ сатр}$$

Мазкур кўрсаткичларни ўзаро фарқлаш асосида баланс ликвидлигига баҳо берилади.

Бухгалтерия баланси ликвидли ҳисобланади, қачонки куйидаги боғлиқлик сақланса:

$$A1 \geq П1; A2 \geq П2; A3 \geq П3; A4 \leq П4. \quad (3)$$

Зарурий белгиларнинг ўзгаришига қараб ликвидликнинг юқори, ўрта, куйи ва паст даражалари белгиланади.

2-жадвал

Баланс ликивлигига нисбатан белгиланган меёрый талаблар[11]

$A1 \geq П1$	$A1 \leq П1$	$A1 \leq П1$	$A1 \leq П1$
$A2 \geq П2$	$A2 \geq П2$	$A2 \leq П2$	$A2 \leq П2$
$A3 \geq П3$	$A3 \geq П3$	$A3 \geq П3$	$A3 \leq П3$
$A4 \leq П4$	$A4 \leq П4$	$A4 \leq П4$	$A4 \geq П4$
Юқори	Ўрта	Қуйи	Паст
Мутлақ ликвидлик	Ликвидлик	Ноликвидлик	Кризис ҳолати

Ликвидликни нисбий ифодалари сифатида қуйидаги кўрсаткичлар аниқланади:

Мутлақ ликвидлик (Кал):

$$\text{Кал} = A1/(П1+П2) \quad (4)$$

Бухгалтерия баланси сатрлари бўйича:
 $\text{Кал} = 320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр} / 601\text{сатр} + 730\text{сатр} + 740\text{сатр} + 750\text{сатр}$

Мазур кўрсаткичнинг қуйи нормаси – Кал 0,2 – 0,5 даража бўлиши мақбул ҳисобланади.

Тезкор(оралик) ликвидлик коэффициентлари (Ккл):

$$\text{Ккл} = (A1+A2)/(П1+П2) \quad (5)$$

Бухгалтерия баланси сатрлари бўйича.
 $\text{Кал} = 320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр} + 210\text{сатр} + 140\text{сатр} + 190\text{сатр} + 200\text{сатр} / 601\text{сатр} + 730\text{сатр} + 740\text{сатр} + 750\text{сатр}$

Коэффициентнинг қуйи нормаси – Ккл 0.7- 1.0 га тенг бўлиши мақбул ҳисобланади

Умумий(жорий) ликвидлик коэффициенти

$$\text{Кул} = (A1+A2+A3)/(П1+П2) \quad (6)$$

Бухгалтерия баланси сатрлари бўйича:
 $\text{Кал} = 320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр} + 201\text{сатр} + 601\text{сатр} + 730\text{сатр} + 740\text{сатр} + 750\text{сатр}$

Коэффициентнинг қуйи нормаси -Кул 1.5-2.0 га тенг бўлиши мақбул ҳисобланади.

Баланс ликвидлигини коэффициентларда баҳолаш юзасидан қуйидаги нисбатларни таркиблаш ўринли ҳисобланади.

3-жадвал

Баланс ликвидлигини нисбий ифодалари¹

	Коэффициентлар	Аниқланиши
1.	Доимий ҳаракатдаги активларни тўлов муддати келган мажбуриятларга нисбати	$A1/П1$
2.	Доимий ҳаракатдаги активларни жорий мажбуриятларга нисбати	$A1/П1+П2$
3.	Доимий ҳаракатдаги активларни жами мажбуриятларга нисбати	$A1/П1+П2+П3$

¹ Муаллиф томонидан тузиб чиқилган

4.	Доиймий ҳаракатдаги активлар ва тез пулга айланадиган активларни тўлов муддати келган мажбуриятларга нисбати	$A1+A2/ P1$
5.	Доиймий ҳаракатдаги активлар ва тез пулга айланадиган активларни жорий мажбуриятларга нисбати	$A1+A2/ P1+P2$
6.	Доиймий ҳаракатдаги активлар, тез пулга айланадиган активлар ва секин пулга айланадиган активларни жами мажбуриятларга нисбати	$A1+A2/ P1+P2+P3$
7.	Доиймий ҳаракатдаги активлар, тез пулга айланадиган активлар ва секин пулга айланадиган активларни қисқа муддатли мажбуриятларга нисбати	$A1+A2+A3/ P1$
8.	Доиймий ҳаракатдаги активлар, тез пулга айланадиган активлар ва секин пулга айланадиган активларни жорий мажбуриятларга нисбати	$A1+A2+A3/ P1+P2$
9.	Доиймий ҳаракатдаги активлар, тез пулга айланадиган активлар ва секин пулга айланадиган активларни жами мажбуриятларга нисбати	$A1+A2+A3/ P1+P2+P3$
10.	Доимий пассивларни қийин сотиладиган активларда нисбати	$P4/A4$
11.	Доимий пассивлар ва узоқ муддатли қарз маблағларини қийин сотиладиган активларда жамланиши	$P4+P3/A4$
12.	Ўз маблағлари нақдлигини нисбий ифодаси	$(P4+P3)-A4/A3$

Ушбу кўрсаткичларнинг айримлари мутлақ, оралик ва умумий тўлов лаёқати кўрсаткичларига мос тушади. Бирок қолган қаторлар бўйича нисбий кўрсаткичларни аниқлаш баланс ликвидлиги ва тўлов лаёқатига нисбатан эмас балки молиявий барқарорлик, кредитга лаёқатлик, инвестицион активлик ва бошқа жиҳатларда молиявий ҳолатнинг бошқа, бошқа жиҳатларини даврий ўрганишда баҳоланиган кўрсаткичлар сифатида қаралади.

Ликвидлик таҳлилида молиявий ҳолатни баҳолашнинг энг муҳим кўрсаткичи бу соф активлар кўрсаткичи ҳисобланади.

Соф активларни суммасини аниқлаш учун жами активлардан жами мажбуриятлар чегирилади

Ликвидликни омилли таҳлил қилиш. Омилли таҳлил энг мураккаб ва зарурий жараён ҳисобланади. Ликвидликка таъсир этувчи омилларни қуйидаги боғланишларда ифода этиш мумкин.

4-жадвал

Ликвидликга таъсир этувчи бирликлар ва уларнинг гуруҳи²

Кўрсаткичлар	Кредиторлик мажбуриятлари(П1)	Киска муддатли кредитлар ва қарзлар(П2)	Ўзоқ муддатли кредитлар ва қарзлар(П3)
Актив/Пассив			
Пул маблағлари ва қиска муддатли молиявий қўйилмалар(А1)	$A1/P1$	$A1/P1+P2$	$A1/P1+P2+P3$
Дебиторлик мажбуриятлари(А2)	$A1+A2/P1$	$A1+A2/P1+P2$	$A1+A2/P1+P2+P3$
Товар моддий захиралар(А3)	$A1+A2+A3/P1$	$A1+A2+A3/P1+P2$	$A1+A2+A3/P1+P2+P3$

5-жадвал

Пул маблағлари ва қиска муддатли молиявий қўйилмаларнинг ликвидликга таъсири(А1)³

Кўрсаткичлар	Кредиторлик мажбуриятлари(П1)	Киска муддатли кредитлар ва қарзлар(П2)	Ўзоқ муддатли кредитлар ва қарзлар(П3)
Пул маблағлари ва қиска муддатли молиявий қўйилмалар(А1)	$A1_0/P1_0$	$A1_0/P1_0+P2_0$	$A1_0/P1_0+P2_0+P3_0$
	$A1_1/P1_0$	$A1_1/P1_0+P2_0$	$A1_1/P1_0+P2_0+P3_0$
	$A1_1/P1_1$	$A1_1/P1_1+P2_0$	$A1_1/P1_1+P2_0+P3_0$
	x	$A1_1/P1_1+P2_1$	$A1_1/P1_1+P2_1+P3_0$
	x	x	$A1_1/P1_1+P2_1+P3_1$

6-жадвал

Дебиторлик мажбуриятлари ўзгаришининг ликвидликга таъсири⁴(А2)

Кўрсаткичлар	Кредиторлик мажбуриятлари(П1)	Киска муддатли кредитлар ва қарзлар(П2)	Ўзоқ муддатли кредитлар ва қарзлар(П3)
Дебиторлик мажбуриятлари(А2)	$A1_0+A2_0/P1_0$	$A1_0+A2_0/P1_0+P2_0$	$A1_0+A2_0/P1_0+P2_0+P3_0$
	$A1_1+A2_0/P1_1$	$A1_1+A2_0/P1_0+P2_0$	$A1_1+A2_0/P1_0+P2_0+P3_0$

² Муаллиф томонидан тузиб чиқилган

³ Муаллиф ишланмаси

⁴ Муаллиф ишланмаси

	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_0}$	$A_{1_1}+ A_{2_1}/\Pi_{1_0}+\Pi_{2_0}$	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_0}+\Pi_{2_0}+\Pi_{3_0}$
	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_1}$	$A_{1_1}+ A_{2_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_0}$	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_0}+\Pi_{3_0}$
	x	$A_{1_1}+ A_{2_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_1}$	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_1}+\Pi_{3_0}$
	x	x	$A_{1_1}+A_{2_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_1}+\Pi_{3_1}$

Бунда 0-ўтган давр маълумоти,₁-ўтган давр маълумоти,

Ликвидликни самарали бошқариш масаласи менежментда энг муҳим масала ҳисобланади.

Корхонанинг ликвидлиги ва тўлов қобилиятини ошириш йўллари сифатида куйидагиларни тавсия этишимиз мумкин:

- пул маблағлари оқимини бюджетлаштириш;
- фойдаланилмаётган активларни аниқлаш ва уларни сотиш;
- инвестицияларни мақсадга мувофиқлигини баҳолаш;
- махсулотлар таннархни ҳисоблаш ва режалаштириш;
- солиқлар ва тўловларни режалаштириш;
- маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш;
- ассортиментни бошқариш;

Юқоридаги барча чоралар қандайдир тарзда маблағларни тўлдиришга ва энг ликвид активларни кўпайтиришга қаратилган. Шу билан бирга, баланс мажбуриятининг тузилиши, солиқ органлари, ижтимоий суғурта органлари, шунингдек етказиб берувчилар ва пудратчилар билан ўз вақтида ҳисоб-китобларни унутманг. Узоқ муддатли кредиторлик қарзларининг реструктуризацияси тўлов қобилиятининг якуний кўрсаткичларига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

Ликвидлик ва тўлов қобилиятини таҳлил этишдаги энг муҳим муаммолардан бири бу тўлов қобилиятига ликвидликнинг нисбий ифоси сифатида қаралишидир. Аслида бу тўғри эмас.

7-жадвал

Товар моддий захиралар ўзгаришининг ликвидликка таъсири⁵(A3)

Кўрсаткичлар	Кредиторлик мажбуриятлари(Π1)	Киска муддатли кредитлар ва қарзлар(Π2)	Ўзоқ муддатли кредитлар ва қарзлар(Π3)
Товар моддий захиралар(A3)	$A_{1_0}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}$	$A_{1_0}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_2$	$A_{1_0}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_{2_0}+\Pi_3$
	$A_{1_1}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}$	$A_{1_1}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_2$	$A_{1_1}+A_{2_0}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_{2_0}+\Pi_3$
	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}$	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_2$	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_0}/\Pi_{1_0}+\Pi_{2_0}+\Pi_3$
	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_1}/\Pi_{1_0}$	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_1}/\Pi_{1_0}+\Pi_2$	$A_{1_1}+A_{2_1}+A_{3_1}/\Pi_{1_1}+\Pi_{2_0}+\Pi_3$

⁵ Муаллиф ишланмаси

	$A1_1+A2_1+A3_1/P1_1$	$A1_1+A2_1+A3_1/P1_1+P2$ 0	$A1_1+A2_1A3_1/P1_1+P2_0+P3_0$
	x	$A1_1+A2_1+A3_1/P1_1+P2$ 1	$A1_1+A2_1A3_1/P1_1+P2_1+P3_0$
	xx	x	$A1_1+A2_1A3_1/P1_1+P2_1+P1_0$

Иккинчи муҳим муаммо ликвидлилик ва тўловга қобилияти бўйича ягона методологик тартибга эга эмасликдир. Биронта норматив ҳужжат ёки тартиб ушбу кўрсаткичларни аниқлаш ва баҳолашнинг аниқ тартибини белгилаб бермайди.

Ликвидлилик бўйича бир гуруҳ олимлар узоқ муддатли активлар қаторидаги молиявий активларни, товар моддий захиралар таркибидаги келгуси давр харажатлар ҳамда кечиктирилган харажат моддаларини, дебиторлик мажбуриятлари қаторидаги муддати ўтган мажбуриятларни, пул маблағлари якунида келадиган бошқа жорий активларни ликвидлик гуруҳига қайта таркиблашда фарқ этувчи жиҳатларни тавсия этишмоқда..

Шунингдек, корхона тўлов қобилитини баҳолашда ҳам худди шу каби муаммоларга дуч келинади.

Тўлов қобилитини мутлақ, оралиқ ва жорий кўрсаткичларини баҳолашда активларнинг $A1$, $A2$, $A3$ бирликлари, мажбуриятларнинг $P1$, $P2$, бирликлари ўзаро нисбатларига ва уларнинг мутлақ ўзгаришларига муҳим аҳамият бўйича камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан йўқотишлар ва бошқа жорий активлар акс эттирилади.

$A2$ таркибга дебиторлик мажбуриятлари тўлиқ, Бирок, муддати ўтган мажбуриятлар чегирилган ҳолда.

$A3$ таркибга товар моддий захирлар, келгуси давр харажатлари ва кечиктирилган харажатлар киритилади.

қаратилади.

$A1$ таркибга пул маблағлари ва қисқа муддатли инвестициялар жамланади. Пул маблағлари қаторига кассадаги, ҳисоб-китоб ва валюта ҳисобларидаги пул маблағлари суммаси шунингдек, бошқа пул маблағлари кўрсатилади.

Бошқа пул маблағлари ва эквивалентлари моддаси бўйича банкдаги махсус ҳисоблардаги пул маблағларини ҳисобга олувчи, пул эквивалентларини ҳисобга олувчи, йўлдаги пул маблағларини (ўтказмаларини) ҳисобга олувчи счетлардаги пул маблағлари қолдиғи кўрсатилади.

Қисқа муддатли инвестициялар моддаси бўйича ҳисоби қисқа муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи ҳисобларида малга ошириладиган корхонанинг бошқа корхоналар қимматли қоғозларига, давлат облигациялари ва маҳаллий қарз (заём) ҳамда шу сингариларга қисқа муддатли (12 ойдан ошмайдиган муддатга) инвестициялар, шунингдек бошқа корхоналарга берилган қарзлар ва бошқа жорий инвестициялар кўрсатилади.

Бошқа жорий активлар моддаси $P1$ ва $P2$ таркиб мажбуриятлар кредиторлик мажбуриятларини ҳамда қисқа муддатли кредитлар ва қарз маблағларни ўз ичига олади.

Баланс моддаларига нисбатан:

$$T_{\text{мутлак}} = (320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр}) / 600\text{сатр}$$

$$T_{\text{тезкор}} = (320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр}) + (210\text{сатр} - 211\text{стр}) / 600\text{сатр}$$

$$T_{\text{жорий}} = (320\text{сатр} + 370\text{сатр} + 380\text{сатр}) + (210\text{сатр} - 211\text{сатр}) + (140\text{сатр} + 190\text{сатр} + 200\text{сатр}) / 600\text{сатр}$$

Ликвидлилик ва тўловга лаёқатлик кўрсаткичларини Ўзбекистон Темир йуллари акциядорлик жамияти молиявий ҳисобот маълумотлари асосида қуйида кўриб чиқамиз.

8-жадвал

Ўзбекистон темир йуллари акциядорлик жамиятининг 2019-2020 йиллар бўйича йиллик молиявий ҳисоботлари⁶
1шакл.Бухгалтерия баланси

Актив	Дб	До	Пассив	Дб	До
Узок муддатли активлар (А4)	24263525866.00	23639636266.00	Уз маблаглари манбаси	17433360843.00	16154083174.00
Жорий активлар	11986562293.00	13155172330.00	Шу жумладан:		
Товар моддий захиралар (А3)	1292557212.00	1779801432.00	Устав капитали(П4)	5573026532.00	3989176286.00
Келгуси давр харажатлари (А3)	8147840186.00	8012437221.00	Резерв капитали(П4)	11168339190.00	11305671631.00
Кечиктирилган харажатлар(А3)	15508		Таксимланмаган фойда(П4)	531986809.00	569259078.00
Дебиторлик мажбуриятлари(А2)	1698781339.00	2724617206.00	Мақсадли тушумлар(П4)	160008312.00	289976179.00
Шундан муддати утган дебиторлик мажбуриятлари (-А2)	30052849.00	43270876.00	Мажбуриятлар	18816727316.00	20640725422.00
Пул маблаглари(А1)	481909753.00	397612185.00	Узок муддатли (П3)	16767327464.00	18758318766.00
Киска муддатли инвестициялар(А1)	1461945.00	81561945.00	Киска муддатли кредит ва қарзлар (П2)	201758222,00	53414207,00
Бошка жорий активлар(А1)	3414161.00	3174817.00	Кредиторлик(П1)	1847641630,00	1828992449,00
			Шундан муддати утган кредиторлик мажбуриятлари (П1)	281496923.00	205981225.00
Баланс	36250088159.00	36794808596.00	Баланс	36250088159.00	36794808596.00

⁶ <https://railway.uz> – Ўзбекистон темир йуллари АЖ

Ўзбекистон темир йўллари акциядорлик жамияти мулки ва активлари жиҳатидан Республикада ягона корхоналардан биттаси ҳисобланади. Жорий даврда унинг эгаллиги ва тасарруфидаги активлар ҳажми 36.7 триллион сўмни ташкил қилган. Шундан, узоқ муддатли активлар ҳажми 23.6 триллион сўмни, жами активлар таркибидаги уларнинг салмоғи эса 64.3 фоизни ташкил қилган. Ахамиятли жиҳат шундаки, мавжуд узоқ муддатли активларни молиялаштиришнинг асосий манбаси сифатида қарз капиталига кўпроқ ўрғу берилган. Уларнинг ҳажми жорий даврда 18.7 триллион сўмни ташкил қилган. Яна битта муҳим жиҳат эса айланма активлар таркибида келгуси давр харажатлари суммаси жорий даврда 8.0 триллион сўмни тақил қилган ва унинг секин сотилувчи активлар қаторида(А3) 82 фоизни ташкил қилган.

Келгуси давр харажатлари қаторида бундай сумманинг шаклланиши эса балансинг энг оғриқли моддалари сифатида эътироф этилади. Молиявий ҳисоботга қайдларда ушбу қатордаги суммага албатта шарҳлар берилиши лозим эди.

Активларни молиялаштиришни муҳим манбаси бўлган ўз маблағлари манбаси жорий даврда баланс жамида бор йўғи 43 фоизни ташкил қилган. Ушбу даража халқаро амалиёт бўйича жуда яхши натижа, бироқ республикамиздаги амалдаги тартиблар ва соҳанинг давлат бўйсунуви ва монополияга нисбатан мақбул бўлмаган ҳолат сифатида эътироф этиш мумкин.

Ўзбекистон темир йўллари акциядорлик жамиятининг ўз маблағлари манбасида резер капиталли суммаси 11.3 триллион сўм ҳажмида тўпланишини ҳам очиқлаш талаб этилади

9-жадвал

2-шакл. Молиявий натиалар тўғрисидаги ҳисобот⁷

Курсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили
Сотишдан соф тушум	8131417131.00	9277298739.00
Сотилган маҳсулот таннари	(5294196934.00)	(5872044700.00)
Сотишдан ялпи фойда	2837220197.00	3405254039.00
Давр харажатлари	(1045081236.00)	(1606982333.00)
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	381511836.00	328081187.00
Асосий фаолиятнинг фойдаси	2173650797.00	2126352893.00
Молиявий фаолият даромадлари	392504630.00	406392098.00
Молиявий фаолият харажатлари	(2918855662.00)	(2478207317.00)
Фавқулудда фойда ва зарарлар	0.00	0.00
Фойда солиғи тулагунга қадар фойда	(352700235.00)	54537674.00
Соф фойда	(352700235.00)	37272269.00

⁷ <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ

Ўзбекистон темир йўллари акциядорлик жамиятининг ўтган давр бўйича молиявий натижаларида ижобий силжишларни кузатиш мумкин. Бироқ, соҳадаги салбий ҳолатлар пандемия шароитида юк ва аҳоли ташиш бўйича режадаги кўрсаткичларнинг бажарилмаслиги сабаб бўлганлигини алоҳида қайд ўтиш лозим.

Ўзбекистон темир йўллари акциядорлик жамиятининг иш самарадорлигини баҳолайдиган бўлсак жорий даврда асосий фаолият бўйича ҳар бир сўмлик активга нисбатан ишлаб топилган даромад 27.4 тийинни, ўтган йилнинг шу даврида 22.3 тийинни ташкил қилган.

Акциядорлик жамиятида ўтган йилда фаолият зарар билан яқунланган. Жорий даврга келиб 37 миллиард сўмлик соф фойдага эришилган. Активларга нисбатан фаолиятнинг даромадлиги (рентабеллиги) бор йўғи 1 фоизни ташкил қилган. Бу эса, истикболда кескин чоралар кўрилмаса соҳанинг келгусидаги ривожланишини шубҳа остида қолдиради.

Узоқ муддатли активлар қаторида асосий воситаларнинг улуши 70-73 фоизни ташкил қилмоқда. Асосий воситаларнинг яроқлилиқ даражаси 62-65 фоизни ташкил қилган ҳолда бошқа соҳаларга нисбатан яхши эканлигини куриш мумкин.

Корхонада доимий ҳаракатдаги активлар (пул маблуғлари ва қисқа муддати инвестициялар) нинг тўлов

муддати келган мажбуриятларни қоплашга етишмовчилиги, тез пулга айланадиган активларнинг қисқа муддатли мажбуриятларни қоплашдаги ортиқчалиги, секин пулга айланадиган активларнинг узоқ муддатли мажбуриятларни қоплашдаги ортиқчалиги, доимий пасивларнинг қийин сотиладиган активларни молиялаштиришдаги етишмовчилиги кузатилган. Коҳонадаги бухгалтерия баланси ликвидлигини қуйи ҳолатини кузатиш мумкин. Баланс ликвидлигига нисбатан қуйидагиларни тавсия этиб ўтиш лозим.

Биринчидан, соҳада узоқ муддатли активларни инвентаризациясини ўтказиш ва уларнинг мақбул қисмини сақлаб қолиш чора-тадбирларини кўриш, асосий воситаларнинг оптимал хажми ва улардан самарали фойдаланишнинг чоралари кўриш зарур.

Иккинчидан, балансда оғриқли сатрлар сифатида эътироф этилган келгуси давр харажатлари (8.0 триллон сўм), муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлари (43.2 миллиард сўм) қопланиши юзасидан аниқ ечимларга келиш лозим бўлади.

Учинчидан, узоқ муддатли ва жорий активларни ўз ва қарз капитали ҳисобига молиялаштиришда уларнинг ўзаро нисбатларига муҳим аҳамият қаратиш лозим.

Баланс ликвидлиги таҳлили⁸

Мутлақ ликвидлик	Давр бошига	Давр охири
$A1 \geq П1$	486785859<1566144707	482348947<1623011224
$A2 \geq П2$	1668728490>201758222	2681346330>53414207
$A3 \geq П3$	94440412906>16767327464	9792238653>18758218766
$A4 \leq П4$	24263525866>17433360843	23639636266>16154083174

Амалдаги ҳолат бўйича ўз айланма маблағлари нақдлиги ўз маблағлари манбаси(16.1)+Узоқ муддатли қарз капитали(18.7)-узоқ муддатли активлар(23.6)=айланма активларни молиялаштиришда ўз маблағларининг нақдлиги 11.2 триллион сўми ташкил қилган.Бироқ 11.2 триллион сўмнинг 8.0 триллион сўми келгуси давр харажатларига сатрида акс этган.

Тўртинчидан, акциядорлик жамияти жорий даврда мақсадли молиялаштириш бўйича давлатдан 289 миллиард сўмлик молиялаштириш манбасига ҳам эга бўлганлиги сохани бозор қонун қоидалари асосида фаолият юритишига нисбатан аниқ чораларни кўришни талаб этади.

Ушбу қатор бўйича акс этган ракамлар юзасидан эса мазкур ташкилотнинг йирик солиқ тўловчи сифатидагина эътироф этилиши эса тўғри эмас.

Қуйидаги, Ўзбекистон темир йўллари акциядорлик жамиятининг нисбий молиявий кўрсаткичларда унинг молиявий ҳолатининг жорий ҳолати ва уларнинг келгусидаги кутилишлари юзасидан тахлилий хулосаларни бериб ўтишни лозим топдик.

Ўзбекистон Темир йўллари АЖ нинг Бухгалтерия баланси ликвидлигини нисбий ифодалари

Доимий ҳаракатдаги активларнинг(A1) тўлов муддати келган мажбуриятларга(П1) нисбати⁹

Т/р	Кoeffициентлар	Давр боши	Давр охири
1.	A1/П1	0.318	0.297
2.	A1/П1+П2	0.275	0.278
3.	A1/П1+П2+П3	0.0258	0.0233

⁸ <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

⁹ <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Доимий ҳаракатдаги активларнинг тўлов мудати келган мажбуриятларга нисбати 0.318 дан 0.297 даражага, , жами мажбуриятларга нисбатан ўзгариши

0.0258 даражадан 0.0233 даражага тушган, жорий мажбуриятларга нисбатан ўзгариши эса 0.275 даражадан 0.278 даражага ортган.

12-жадвал

Доимий ҳаракатдаги ва тез пулга айланадиган активларнинг мажбуриятларга нисбати

1.	$A1+A2/ П1$	1.376	1.949
2.	$A1+A2/ П1+П2$	1.219	1.887
3.	$A1+A2/ П1+П+П3$	0.09000	0.1548

Доимий ҳаракатдаги ва тез пулга айланадиган активларнинг жами карз капитали, жорий мажбуриятлар ва кредиторлик мажбуриятларига нисбатан ўзгаришларини ижобий баҳолаш мумкин.

Кредиторликқарзлари, жорий мажбуриятларга нисбатан жорий

активларнинг тўпланишини давр боши ва давр охирига нисбатан ижобий баҳолаш мумкин. Бироқ ,жами мажбуриятлар бўйича тўлов маблағларининг нақдлигида 1 дан кичик қийматнинг эътироф этилиши номақбул ҳолат сифатида эътироф этилади.

13-жадвал

Доимий ҳаракатдаги активлар(A1), тез пулга айланадиган активлар (A2) ва секин пулга айланадиган активларнинг мажбуриятларга нисбати¹⁰

1.	$A1+A2+A3/ П1$	7.653	8.105
2.	$A1+A2+A3/ П1+П2$	6.780	7.847
3.	$A1+A2+A3/ П1+П2+П3$	0.637	0.861

14-жадвал

Доимий пасивлар (П4), узок муддатли(П3), қисқа муддатли мажбуриятларнинг (П3) қийин сотиладиган активлар(A4), секин сотиладиган активлар(A3) молиялаштириш даражаси¹¹

1.	$П4/A4$	0.718	0.683
2.	$(П4+П3)-A4/A3$	1.052	1.151
3.	$(П4+П3)-A4+П2/A3$	1.074	1.156

¹⁰ <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

¹¹ <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Таҳлилда энг мураккаб жараён бу ликвидликка таъсир этувчи бирликларни омилли таҳлил этиш ҳисобланади. Қуйидаги баланс ликвидлиги ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили, унинг методологик жиҳатлари, муаммолари билан танишиб чиқамиз.

Тўлов лаёқатига таъсир этувчи муҳим бирликлар бўйича қуйидаги жиҳатларни алоҳида таркиблаб ўтиш лозим:

-корхонада, қисқа муддатли мажбуриятларни қоплашга етарли хажмда ликвид активлар(пул маблағлари ва қисқа муддатли молиявий кўйилмалар)га эга бўлиш;

-ҳисоб-китобларда мулкӣ ҳуқуқлар ва мажбуриятларни аниқ шартларида барча ҳисоб-китоб шаклларига амал этиш;

Хулоса. Бухгалтерия баланси ликвидлиги ва тўлов лаёқати, уларни таҳлил этишнинг методологик асослари ва муҳим муаммолари юзасидан қуйидаги хулосаларга келинди:

-корхона бухгалтерия баланси ликвидлиги ҳамда тўлов лаёқатини баҳолаш бўйича норматив ҳуқуқӣ асоснинг йўқлиги, аниқ услубий кўрсатманинг мавжуд эмаслиги уларни баҳолашнинг турлича ёндашувларига сабаб бўлмоқда.

-ликвидликни баҳолашда активларни пулга айланиши бўйича қайта таркибланиши ва уларнинг гуруҳига баланс қаторларини жамланишида аниқ тартиларнинг йўқлиги ҳам таҳлил техникасининг турлича бўлишига олиб келмоқда;

-балансли боғланишидаги актив, капитал ва мажбуриятларнинг тенгилигидан, бир таркибнинг ўзгаришидаги ижобий фарқ иккинчи таркиб ўзгаришидаги салбий натижанинг ёки аксинча ҳолатнинг кузатилиши сабабли баланс ликвидлиги ва тўлов

-корхонада товар моддий захиралар, келгуси давр харажатлари, кечиктирилган харажатларнинг оптимал хажмини сақлаш;

-маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш хажми бўйича режадаги ва лойидаги кўрсаткичларига қатий амал этиш;

-дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини ўзаро нисбатида ижобий фарқланишни сақланиши ва уларнинг муддатли қопланиши бўйича доимий мониторингни юритиш;

-мижозлар молиявий имкониятларини баҳолаш ва молиявий муносабатларда тўловларни кафолатланган манбаларига таяниш ;

-амалдаги солиқ қонунчилигининг муҳим қоидаларидага таянган ҳолда оптимал солиққа тортишнинг муҳим ечимларига келиш ва х.к.

лаёқатини доимо комплекс ўрганиш заруриятини юзага чиқаради;

-бухгалтерия балансидаги ўз маблағлари манбаси ва уларнинг активни молиялаштиришдаги салмоғи собиқ иттифоқ давридан қолган нормалар асосида баҳолаб келинаётганлиги ҳам таҳлилдаги энг муҳим муаммолардан биттаси ҳисобланади. Бугунги кунда активларни молиялаштиришда асосий улуш қарз капитали хиссасига тўғри келмоқда. Яъни, узоқ муддати активлар бўйича узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар, товар моддий захиралар бўйича қисқа муддатли кредитлар ва қарзлар, шунингдек кредиторлик қарздорлик ҳисобига фаолиятни йўлга қўйишга устунлик берилмоқда;

-тўлов лақатини баҳолашда одатда учта муҳим кўрсаткич: мутлақ, тезкор ва умумий кўрсаткичларни аниқлаш ва баҳолаш амалиёти йўлга қўйилган. Бироқ, мутлақ ва тезкор тўлов лаёқати кўрсаткичларини баҳолашдаги натижаларнинг ижобий ёки салбий жиҳатлари стратегик қарорлар учун

етарли эмас. Чунки ушбу кўрсаткичлар бўйича ҳар қандай натижа ҳам 12 ой ва ундан ортиқ муддат учун кафолатнинг гарови бўла олмайди;

-активларни жойлаштиришни оптималлаштириш масаласи ҳам ликвидлилик ва тўлов лаёқатини баҳолашда муҳим масала сифатида қаралади. Бироқ, активларни узок муддатли ёки айланма активларга нисбатан ушбуни барча ҳолатларда ижобий баҳолаш мумкин агар ушбу ўсиш

фойда ёки капиталнинг бошқа қатори ҳисобига ўртган бўлса;

-тўлов лаёқатини баҳолашда узок муддатли мажбуриятларнинг жорий қисмини ажратиш масаласи ҳам муҳим муаммоли мавзу ҳисобланади. Узок муддатли кредитлар ва қарзларнинг жорий қисмини аниқлашда одатда таҳлил қилинаётган давр бўйича тегишли қисми ажратиб олиниши лозим. Бу эса таҳлил техникасини ҳам ўзгартиришни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/ru/docs/5841063>
2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. <https://lex.uz/ru/docs/3107036>
3. Ўзбекистон республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги ПҚ-4611-сонли “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги Қарори. <https://lex.uz/ru/docs/4746047>
4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон. НМИУ, 2017. - 104 б.
5. Вахрушиной М.А.. Анализ финансовой отчетности. Учебник. М.: ИНФРА-М. 2022. - 434 с.
6. Ефимова, О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: Учебник. М.: Омега-Л. 2013.- 349 с.
7. Жилкина А.Н. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 285 с.
8. Казакова Н.А. Финансовый анализ. Учебник. М.: Юрайт, 2018. – 470 с.
9. Мельник М. В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебное пособие. М.:ФОРУМ: ИНФРА-М, 2020. – 208 с.
10. Пардаев М.Қ., Исроилов Ж.И., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: Принт Лине Групп, 2017.-533 б.
11. Рахимов М.Ю., Каландарова Н.Н. Молиявий таҳлил. Дарслик. – Т.:Иқтисод-Молия, 2019. -736 б.
12. Рахимов М.Ю. Молиявий ҳисобот таҳлили. Дарслик. – Т.:Ниҳол-принт, 2021. -450 б.

13. Рахимов М.Ю. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Дарслик. Т.: Нихол-принт, 2021. -492 б.
14. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.:Инфра-М, 2013.
15. Шеремет А. Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Учебник. М.:ИНФРА-М, 2021. – 374 с.
16. <https://railway.uz> –Ўзбекистон темир йўллари АЖ
17. <https://www.lex.uz-Ўзбекистон> республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси